Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Tofsäxing och sandtimotej – två vänner i sanden

Kjell-Arne Olsson & Charlotte Wigermo

Figur 1. Tofsäxing har många fina förekomster på strandbackarna vid Haväng. I bakgrunden syns Stenshuvud 8 kilometer åt sydost. Foto: K.-A. Olsson.

Sandtimotej var en ny art för Linné när han fann den vid Stora Drivan i Vittskövle under sin *Skånska resa* 1749. Han ger en målande beskrivning av sitt fina fynd:

> *Ett gräs, som allmänt växer på holländska duynerna stod ock här på samma ställe och blev i dag en ny rekryt för vår svenska flora. Detta gräs är ej länge än ett finger och har ett ax, som är mycket tätt och skapat som ett ägg …*
>
> Carl Linnæus 1751

Här noterade han flera andra exklusiva sandarter som sandnejlika *Diathus arenarius* och sandvedel *Astragalus arenarius*, men inte någon tofsäxing. Linné noterade överhuvudtaget inte tofsäxing alls under sin resa genom östra Skåne, vilket kan tyckas en smula märkligt då han ju annars ständigt gav prov på sin skarpsynthet. Kan det bero på att sandhedarna på den tiden var så hårt betade att tofsäxingen hade svårt att gå i ax och därför undgick upptäckt? Eller var den ovanligare då än under senare tid? Hur som helst var det först på 1810-talet som tofsäxing blev funnen och sedermera publicerades som en ny svensk art (Fries 1832). När Göran Wahlenberg och Lars Levi Læstadius reste och botaniserade genom Skåne 1822 noterade de tofsäxing på sandhedar vid Åhus, på Degeberga backar (Söndre klack), öster om Ystad (troligen vid Kabusa) samt vid Lyngby i Everöd (Wahlenberg 2022). På sistnämnda ställe fann de dessutom sandtimotej, en art de liksom Linné kunde glädja sig åt när de besökte Stora Drivan i Vittskövle. (Denna glädje kan vi alla få uppleva än idag om vi lyckas ta oss dit).

När jag (KAO), med ett nyvaket botanikintresse, råkande hamna i Kristianstad i mitten av 1970-talet, bjöd alla ovanliga växter som fanns i trakten en god tröst. Inte minst

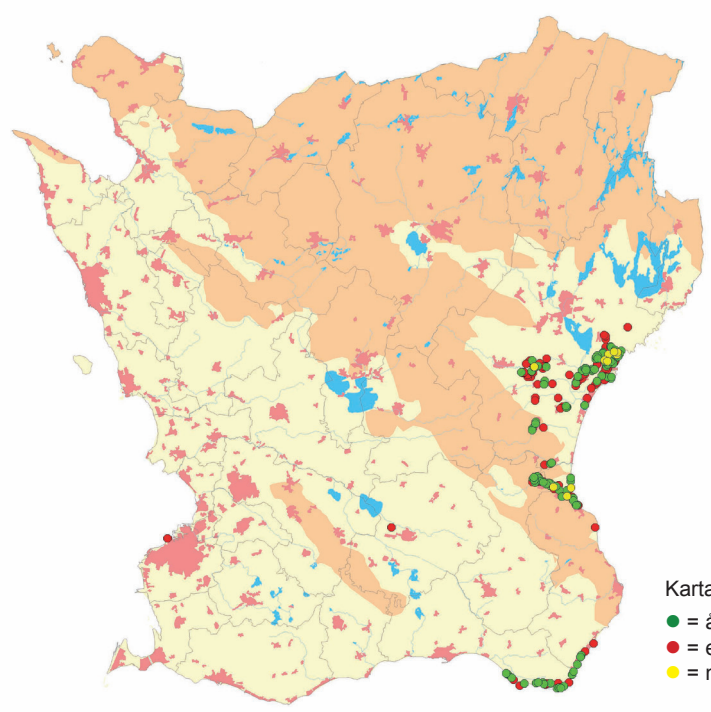

Fig. 2. Tofsäxing är ett vackert gräs när det blommar med utspärrade vippgrenar. Foto: Åke Svensson.

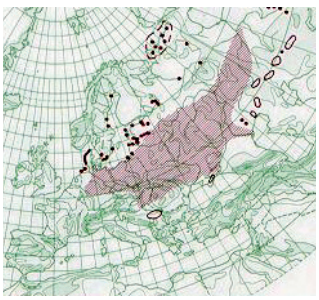
fanns det många arter knutna till sandmarker som jag aldrig sett tidigare. I juni 1977 var det tofsäxing och ett år senare sandtimotej som blev ”kryss” i min nästan nya *Skånes flora* av Henning Weimarck. Med den glänsande axlika vippan och de blågröna, nerviga bladen var tofsäxingen lätt att känna igen och lika lätt var det att identifiera sandtimotejen med sina små, spolformade ax och korta tillspetsade blad.

Tofsäxing är ett flerårigt gräs som är en karaktärsart för sandstäpp, ett sällsynt vegetationssamhälle man finner på solvarm, öppen och kalkrik sandmark i de östra och sydöstra delarna av Skåne. Då och då växer den i mer sluten vegetation, t.ex. i glesa sandtallskogar. I övriga delar av Sverige finns den bara i Blekinge (1 lokal på Listerlandet), Gotska Sandön samt i de mellersta delarna av Öland (15-tal lokaler.

Sandtimotej är en ettårig art som kräver öppen sand som inte nödvändigtvis behöver vara speciellt kalkrik. I östra Skåne växer den ofta på sandstäpp tillsammans med tofsäxing, men lika ofta på allsköns störd, sandig mark som banval-

Karta 1. Tofsäxing i Skåne efter 1989.
● = återfunnen 2020–2021
● = ej återfunnen 2020–2021
● = nya lokaler 2020–2021

Karta 2. Världsutbredningen av tofsäxing (Hultén & Fries 1986).

lar, vägkanter och sandtag. Förutom i Skåne kan man hitta den på Öland och Gotland samt på ett fåtal lokaler i Halland och Bohuslän.

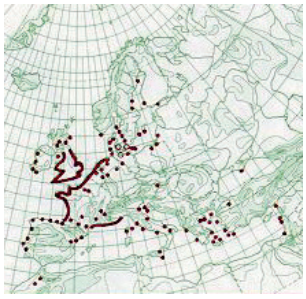
I Skåne har tofsäxing och sandtimotej nästan identiska utbredningar (karta 1 och 3). Därför är det en smula förvånande att det nästan bara är hos oss de möts och växer tillsammans. Ser man på världsutbredningen är tofsäxing en kontinental art med en tydlig östlig utbredning (karta 2), medan sandtimotej främst växer utmed kusterna i Väst- och Sydeuropa (karta 4).

Såväl tofsäxing som sandtimotej är klassade som hotade arter i Sverige; tofsäxing som *Starkt hotad* (EN) och sandtimotej som *Sårbar* (VU) i den senaste nationella rödlistan (SLU Artdatabanken 2020). Som ett led i floravårdsarbetet har *Floraväktarna i Skåne* inventerat de två gräsen de senaste tre åren.

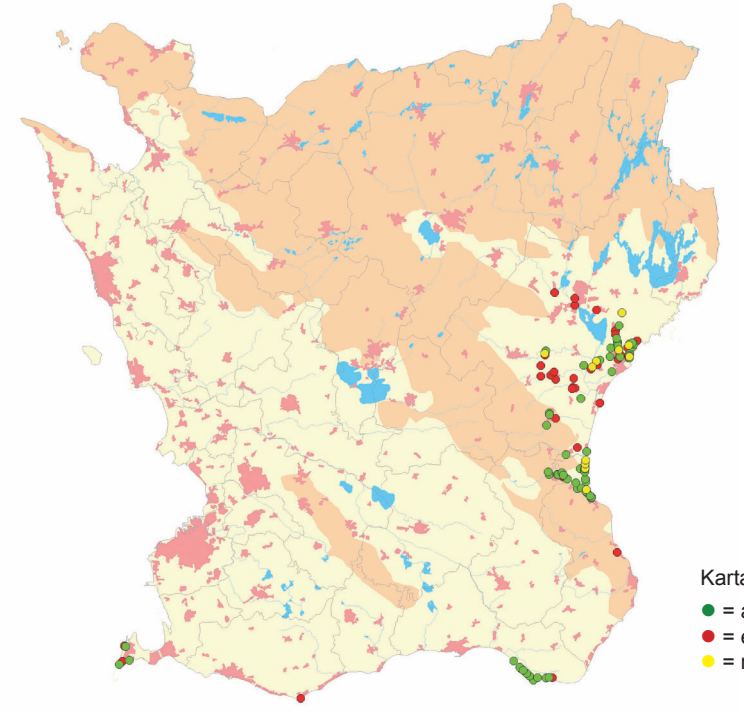
Under 2020 och 2021 besöktes 194 lokaler där tofsäxing noterats under inventeringen för *Skånes Flora* 1989–2005. Att detta fleråriga gräs inte kunde återfinnas på 80 lokaler, tyder på en markant tillbakagång de senaste två decennierna. På flera lokaler som jag (KAO) känner väl

Fig. 3. Sandtimotej är ett litet konkurrenssvagt gräs som trivs bäst i öppen sand. Foto: Åke Svensson.

Karta 4. Världsutbredningen av sandtimotej (Hultén & Fries 1986).

Karta 3. Sandtimotej i Skåne efter 1989.
● = återfunnen 2019–2021
● = ej återfunnen 2019–2021
● = nya lokaler 2019–2021

Tabell 1. Tofsäxing och sandtimotej i Skåne 2019–2021.

	Återfynd	Ej återfynd	Nya lokaler	Aktuella lokaler	Antal tuvor/plantor
Tofsäxing	114	80	10	124	ca 31 000
Sandtimotej	64	35	11	75	ca 40 000

sedan lång tid tillbaka, kunde jag dessutom notera att antalet exemplar var mycket färre nu än under 1990-talet. Tofsäxing förefaller dessvärre idag helt försvunnen från Vombsänkan, där den fanns på omkring 10 lokaler under Weimarcks inventering kring mitten av förra seklet, men kvar på endast en under den senaste skåneinventeringen.

Sandtimotej gick inte att återfinna på 35 sv de 99 lokaler som besöktes 2019–2021. Detta tyder knappast på någon större tllbakagång de senaste decennierna då sandtimotej är en mycket konkurrenssvag, ettårig art som ofta uppträder m.el.m. tillfälligt på sina lokaler. Den försvinner snabbt om dess växtplatser tillåts växa igen. Sandtimotej finns fortfarande kvar på några lokaler på Falsterbohalvön, men har försvunnit från många platser i de sydvästra och centrala delarna av Skåne där den noterades under Weimarcks inventering.

Det främsta hotet mot och orsaken till tillbakagången för tofsäxing och sandtimotej är utan tvekan igenväxning till följd av dålig eller upphört hävd, förmodligen i kombination med ett kvävenedfall som gödslar och gynnar mera konkurrensstarka arter. Även exploatering av marker som dessa arter växer på är ett stort hot. I och kring t.ex. Åhus är bostadsbyggande ett ständigt hot mot såväl tofsäxing och sandtimotej som många andra hotade torrmarksarter.

Om tillbakagången för tofsäxing och sandtimotej ska kunna hejdas måste deras växtplatser hävdas på lämpligt sätt där skapandet av markblottor kan vara ett viktigt komplement. Detta är extra viktigt då dessa två gräs är karaktärsarter för sandstäpp, landets kanske ovanligaste växtsamhälle där bara några 10-tal hektar återstår idag.

Fig. 4. Sandblotta i betesmarken på Flintabacken i den sydvästra utkanten av Åhus. En typisk lokal för sandtimotej. Foto: K.-A. Olsson.

Litteratur

Artdatabanken SLU. >https://artfakta.se/taxon/koeleria-glauca-1888<

Artdatabanken SLU. >https://artfakta.se/taxon/Phleum%20arenarium-1900<

Fries, E.M. 1832. *Novitarium Floræ Suecicæ*. Berlingska botr., Lund.

Hultén, E. & Fries, M. 1986. *Altas of North European vascular plants. North of the Topic of Cancer I–III*. Koeltz Scientific Books, Königstein im Taunus.

Linnæus, C. 1751. *Skånska Resa, på Höga Öfwerhetens Befallning Förrättad År 1749*. Stockholm.

SLU Artdatabanken 2020. *Rödlistaade arter i Sverige 2020*. SLU, Uppsala.

Tyler, T. m.fl. (red.). 2007. *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning*. Lund.

Wahlenberg, G. 2022. Resa genom Östergöthland och Blekingen till Skåne och genom Westergöthland till bakars 1822. *Botaniska Notiser Supplement 2022* sid. 31–84.

Weimarck, H. 1963. *Skånes flora*. Bokförlaget Corona AB, Lund.

Weimarck, H. & Weimarck, G. 1985. *Atlas över Skånes flora*. Lund.